

**BİR MODERN DEVLET VE EGEMENLİK MİTİ:
WESTPHALIA BARIŞI**

A Myth of Modern State and Sovereignty: Peace Of Westphalia

Yaşar SALİHPAŞAOĞLU*
Özgem Tuğçe GÜMÜŞ BOYACI*

ÖZET

Orta Avrupa’da Katolikler ve Protestanlar arasında din temelli olarak başlayıp uzun yıllar devam eden ve bu coğrafyada büyük bir yıkıma neden olan Otuz Yıl Savaşları 1648 yılında Westphalia Barışı ile sona ermiştir. Daha sonra kendisine özel bir anlam yüklenen bu barış, modern devletlerin ortaya çıkışı ve egemen devletlerin eşitliği ilkesine dayanan yeni bir uluslararası düzenin kuruluşuyla ilişkilendirilmiştir. Büyük oranda kabul gören bu yaklaşım son yıllarda “mit” olarak değerlendirilerek tartışılmaya başlanmıştır. Fransa, İsveç ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında yapılan bir barışa böyle bir anlamın yüklenmesinin yanıltıcı olduğu, bunun antlaşma metinleri tarafından doğrulanmadığı, tarihsel gerçeklerle örtüşmediği ve modern devletin ortaya çıkışını bir “an”a indirgeyerek, uzun bir “sürecin” ürünü olduğu gerçeğini görmezden geldiği ileri sürülmüştür.

* Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, E-mail Adresi: yasar.salihpasaoglu@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3370-9951.

* Arş.Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, E-mail Adresi: ozgem.gumus@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3490-5513.

Makale Geliş Tarihi:18.03.2020

Makale Kabul Tarihi:10.04.2020

Anahtar Kelimeler: Protestan Reformu, Otuz Yıl Savaşları, Westphalia Barışı, Egemenlik, Modern Devlet.

ABSTRACT

The Thirty Years War, which began on a religious basis between Roman Catholics and Protestants in central Europe, lasted for many years and caused major devastation in this geography, ended with the Peace of Westphalia in 1648. This peace, which was later given a particular significance, was associated with the emergence of modern states and the establishment of a new international order based on the principle of equality of sovereign states. This approach, which has been substantially acknowledged, has been discussed as a “myth” in recent years. It has been argued that to attribute of such a meaning on a peace between France, Sweden and the Holy Roman Empire is misleading, that is not confirmed by treaty texts, does not correspond to historical facts and that by reducing the emergence of the modern state to a “moment”, it ignores the fact that it is the product of a long “process”.

Keywords: Protestant Reformation, Thirty Years War, Peace of Westphalia, Sovereignty, Modern State.

GİRİŞ

Orta Avrupa’da Katolikler ile Protestanlar arasında din temelli bir gerilim olarak başlayan ve tarihin en karmaşık çatışmalarından birine dönüşen “Otuz Yıl Savaşları”, uzun müzakereler sonucunda, 1648 yılında imzalanan “Westphalia Barışı” adı verilen bir dizi antlaşma ile sona ermiştir. Onlarca yıl süren ve Avrupa’yı kan gölüne çeviren savaşları bitirmek amacıyla yapılan bu barışa daha sonra özel bir anlam yüklenmiş ve söz konusu barış modern devletlerin ortaya çıkışı ve yeni bir uluslararası düzenin kuruluşuyla ilişkilendirilmiştir. Her biri kendi toprakları üzerinde egemen, herhangi bir otoriteden bağımsız ve birbirine eşit çok sayıda devletin bir arada bulunduğu bu düzenin II. Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılına kadar yaklaşık üç yüz yıl geçerli olduğu iddia edilmiştir.

Kamu hukuku, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında çalışan araştırmacılar tarafından büyük oranda kabul edilen bu yaklaşım son yıllarda yine aynı alanda çalışan başka araştırmacılar tarafından gelen itirazlarla tartışılmaya başlanmıştır. Westphalia Barışı’na böyle bir anlamın yüklenmesinin yanıltıcı

olduğu, antlaşma metinleri tarafından doğrulanmadığı, tarihsel gerçeklerle örtüşmediği ve modern devletin ortaya çıkışını bir “an”a indirgeyerek, uzun bir “sürecin” ürünü olduğu gerçeğini görmezden geldiği ileri sürülmüştür.

Biz bu tartışmaya Otuz Yıl Savaşları’nı sona erdiren Westphalia Barışı’nı oluşturan Münster ve Osnabrück Antlaşmaları’nın metinlerine daha yakından bakarak katılacağız. Bununla birlikte Westphalia öncesi koşullar ve yaşananlar görmezden gelinerek yapılacak her değerlendirme eksik olacağından Avrupa’yı kan gölüne çeviren Otuz Yıl Savaşları’nın nedenlerini ve gelişim sürecini de konumuzla ilgili olduğu oranda inceleyeceğiz. Yine Westphalia Barışı’nın “eski dünya”dan “yeni dünya”ya geçişi ifade eden “bir dönüm noktası” olduğu yönündeki yerleşik görüşün, daha sonra yaşanan gelişmelerle desteklenip desteklenmediğini, modern devlet ve egemen devletlerin eşitliğine dayanan uluslararası ilişkiler sistemi ile Westphalia Barışı arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

I. WESTPHALIA’YA GİDEN YOL: PROTESTAN REFORMU VE DİN SAVAŞLARI

A) Katolik Kilisesi’nin Birliğini Sona Erdiren Ayrışma: Protestan Reformu

Avrupa tarihinde, XV. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başı arasında geçen dönemin özel bir önemi vardır. Ulusal ve uluslararası ticaretin gelişmesi, belli başlı kentlerin para ekonomisinin merkezleri haline dönüşmesi, bu durumu güvence altına alabilecek güçlü merkezi iktidarlara ihtiyaç duyulması, Eski Yunan ve Roma kültürünün yeniden canlandırılması ve hümanist dünya görüşü ile karakterize edilen Rönesans hareketinin ortaya çıkması, baruttan yararlanarak etkili silahların yapılması, bilginin kayıt altına alınmasını ve bilgi kaynaklarının kısa sürede çok fazla kopyalanmasını sağlayan matbaanın yaygınlaşması, denizcilerin yolunu açan ve coğrafi keşifleri kolaylaştıran pusulanın kullanılmaya başlanması bu döneme ilişkin önemli gelişmelerdir.¹

Ekonomik, siyasi, sanatsal, düşünsel ve bilimsel alanda yaşanan söz konusu gelişmeler, dini ve onun kurumsal temsilcisi olan Katolik Kilisesi’ni de

¹ TANİLLİ, Server: Uygarlık Tarihi, 29. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2013, s.69-85; SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği, 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s.125.

rinden etkilemiştir. Bu süreçte muhafazakâr doğası gereği gelişmelere ayak uyduramayan ve direnen Katolik Kilisesi hedef hâline gelmiştir. Nitekim Almanya’da Martin Luther (1483-1546), Fransa’da Jean Calvin (1509-1564) ve İsviçre’de Huldrych Zwingli (1484-1531) gibi dinde reformu savunan teologlar bu hedefe saldırarak Katolik dünyanın birliğine son veren bir hareketin öncüsü olmuşlardır.²

İlk önemli saldırı, 31 Ekim 1517 tarihinde, Wittenberg Kalesi Kilisesi’nin kapısına, “Endüljansın Gücü ve Etkisi Üzerine Tartışma” başlığını taşıyan ve doksan beş maddeden oluşan bir metin çivileyen Martin Luther’dan gelmiştir.³ Doğrudan Papalığa saldırmayan Luther’in bu metinde itiraz ettiği en önemli husus Kilise tarafından “endüljans (indulgences)”⁴ satılmasına yöneliktir. Latince olarak yazılan doksan beş maddelik bu metin, daha sonra Almancaya çevrilmiş ve Luther tarafından Tanrı’nın bir lütfü olarak görülen matbaa aracılığı ile çoğaltılarak İmparatorluğun her tarafına dağıtılmıştır.⁵ Bu olaydan sonra, 15 Haziran 1520 tarihinde, Papa X. Leo tarafından alınan ve metnin ilk iki sözcüğünden hareketle “Exsurge Domine” adı verilen bir kararla, Luther’in yazılarının yasaklandığı ve kendisinin “afroz” edileceği bildirilmiştir.⁶ Bu kararın nüshasını halkın içinde yakan Luther⁷, afroz tehdidine rağmen geri adım atmamış “Alman Ulusunun Hıristiyan Soylularına”, “Hıristiyan Kişinin Özgürlü-

² TANNENBAUM, Donald G./SCHULTZ, David: Siyasi Düşünceler Tarihi, Çev. Fatih Demirci, 7. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2011, s.193; TANİLLİ, Server s.86; SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: s.125.

³ LINDER, Robert Dean: The Reformation Era, Greenwood Press, Westport, 2008, s.23; ELIADE, Mircea: Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, C. III, Muhammed’den Reform Çağna, Çev. Ali Berktaş, Üçüncü Baskı, Kabalcı, İstanbul, 2013, s.268; KÜÇÜK, Abdurrahman/TÜMER, Günay/KÜÇÜK, Mehmet Alparslan: Dinler Tarihi, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.417; TANNENBAUM, Donald G.-SCHULTZ, David: s.194.

⁴ Endüljans (Indulgences); Kilisenin, günahların dünyevi cezasını para karşılığında affetmesidir. Bkz. BOWDEN, John. & RICHARDSON, Alan (Ed.): The Westminster Dictionary of Christian Theology, Westminster Press, Philadelphia, 1983, s.295-297; ELIADE, Mircea: s.268.

⁵ GONZÁLEZ, Justo L.: A History of Christian Thought: From the Protestant Reformation to the Twentieth Century, Volume:III, Revised Edition, Abingdon Press, Nashville, 1987, s.36; LINDER, Robert Dean: s.23-24; KÜÇÜK, Abdurrahman/TÜMER, Günay/KÜÇÜK, Mehmet Alparslan: s.417.

⁶ BAINTON, Ronald H.: Here I Stand: A Life of Martin Luther, Hendrickson, Massachusetts, 1950, s.138.

⁷ BAINTON, Ronald H.:s.158.

ğü Üzerine” ve “Kilisenin Babil Esareti Üzerine” isimli eserleriyle Katolik Kilisesi’ne yönelik saldırılarını sürdürmüştür.⁸

Dinde reform taleplerini bir milli kilise programı için fırsat olarak gören ve bu nedenle de söz konusu harekete sempati duyan birçok imparatorluk ileri geleni, dönemin imparatoru V. Charles’tan Luther’in İmparatorluk Meclisi’nde (Diet of Worms) dinlenmesini talep etmiştir. Söz konusu talebi uygun gören İmparator, Luther’i dinledikten sonra, onu “sapkın” olarak nitelendirmiş ve tüm kitaplarının bulunup yakılmasını emretmiştir.⁹ V. Charles’ın çelişki gibi görülen bu davranışının nedeni, kendisini Hıristiyanlığın dünyevi lideri olarak görmesi ve dine (Katolikliğe) yönelik saldırıların ortadan kaldırılmasının kendi görev alanına girdiğini düşünmesidir.¹⁰ Nitekim 19 Nisan 1521 tarihinde yaptığı bir konuşmada bu durumu açıkça dile getirmiştir:

“...Biliyorsunuz ki, soyum ölümlerine kadar Kutsal Roma Kilisesi’nin sadık çocukları olan asil Alman ırkının en Hıristiyan imparatorlarına, Katolik İspanya krallarına, Avusturya arşidüklerine... dayanmaktadır. Onlar daima Katolik inancını, onun kutsal ayinlerini... savunmuşlardır. Atalarımın ve benim şimdiye kadar sürdürdüğümüz her şeyi bundan sonra da Tanrı’nın yardımıyla sürdüreceğim...”¹¹

Papanın ve İmparatorun Lütercilere yönelik bu dışlayıcı tavrı kısa sürede tabana doğru yayılmaya başlamış ve gün geçtikçe sayıları artan ve dinde reformu savunan bu harekete karşı, 1525 yılında, “Dessau İttifakı (League of Dessau)” adı verilen bir birlik oluşturulmuştur. Kendilerini ve inançlarını savunmak isteyen Protestanlar da söz konusu girişime, 1526 yılında kurdukları “Torgau İttifakı (League of Torgau)” ile karşılık vermiştir.¹² Bu ittifaklarla iki kampa ayrılan Avrupa’da gelecekte yaşanacak çatışmalar için uygun bir zemin oluşmuştur. Söz konusu gidişatı gören dönemin ünlü Hümanistlerinden Erasmus,

⁸ ELIADE, Mircea: s.268; SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: s. 126.

⁹ NEXON, Daniel H.: *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, And International Change*, Princeton University Press, New Jersey, 2009, s. 152.

¹⁰ YILDIZ, Yusuf: *Osmanlı-Habsburg İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 114.

¹¹ Bkz. COWANS, Jon (Ed.): *Early Modern Spain: A Documentary History*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2003, s. 49; YILDIZ, Yusuf: s. 114.

¹² OWEN IV, John, M.: *The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States, and Regime Change, 1510-2010*, Princeton University Press, New Jersey, 2010, s.94.

bunu durdurmak ve Hıristiyan barışını korumak adına Luther'e birçok mektup yazmış ve onun uzlaşmaz tavrını eleştirmiştir. Luther bu eleştirilere verdiği cevapla bir yerde Erasmus'un öngörüsünü onaylamış, ancak ne pahasına olursa olsun mücadelesinin barış da dahil her şeyden önemli olduğunu ve bundan asla vazgeçmeyeceğini ortaya koymuştur:

“Siz insanlığın barış ve huzurunun inançtan, vicdandan, kurtuluşan, Mesih'in şanından, Tanrı'nın sözünden ve Tanrı'nın bizzat kendisinden daha önemli olduğunu söylüyorsunuz. Ben de sana şunu söylüyorum: Ben o denli ciddi, yaşamsal ve ebedi bir gerçeklikle ilgileniyorum ki, bunun yaşam pahasına, tüm dünya kargaşa ve savaş içine girmekle kalmayıp, bu savaşta paramparça olup yok edilse bile, sürdürülüp savunulması gerekir...”¹³

Yaşananları durdurmak ve birliğini korumak isteyen Kilise, biri 1526 diğeri 1529 yıllarında olmak üzere Speyer şehrinde iki toplantı düzenlemiştir. İkinci toplantı Luther taraftarlarınca protesto edildiği için, bu tarihten sonra söz konusu hareketin mensupları, “protesto edenler, itiraz edenler” anlamına gelen “Protestanlar (Protestants)” olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Luther tarafından başlatılan ve dinde reformu savunan bu hareket, önce İsviçre'de Zwingli, sonra Fransa'da Calvin ve nihayet diğer ülkelerde başka reformistlerce sürdürülerek Avrupa'da hızlı bir biçimde yayılmış¹⁵ ve Hıristiyan dünyasını, 1054'de yaşanan “Doğu Kilisesi (Ortodoksluk)” ve “Batı Kilisesi (Katoliklik)” ayrılığından sonra, bir başka ayrılıkla daha karşı karşıya bırakmıştır.

B) Protestanlığın Yayılması ve Din Savaşları

XV. yüzyılın ortalarında en zayıf dönemini yaşayan Kutsal Roma İmparatorluğu¹⁶, XVI. yüzyılın başında, V. Charles (1519-1556) döneminde, hane-

¹³ ERASMUS, Desiderius/LUTHER, Martin: Discourse on Free Will, Translated and Edited by Ernst F. Winter, Bloomsbury, London, 2013, s.113.

¹⁴ ESTEP, William R.: Renaissance and Reformation, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1986, s.149; FORELL, George Wolfgang: The Protestant Fair, Fortress Press, Philadelphia, 1975, s. 15.

¹⁵ Bkz. ELIADE, Mircea: s.274 vd.; KÜÇÜK, Abdurrahman/TÜMER, Günay/KÜÇÜK, Mehmet Alparslan: s.418; SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: s.129.

¹⁶ Tarih sahnesinden silinen Batı Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğuna inanılan Kutsal Roma İmparatorluğu, XV. yüzyılın ortalarında en zayıf dönemini yaşamıştır. Bu dönemde güç; ordusu, parası, finans ya da yargı sistemi bulunmayan İmparator'da değil, Saksonya Dükü, Bavyera Dükü, Hesse prensi gibi çeşitli unvanlara sahip bölgesel prenslerdeydi. Aynı

danlıklar arası evlilikler ve zamansız ölümlerle birlikte yeniden yükselişe geçmiş ve geniş topraklara sahip, çok uluslu bir niteliğe kavuşmuştu. İmparator, Kral, Arşidük ve Dük gibi unvanlarla bugün Almanya olarak bilinen bölge de dahil, Avusturya, İspanya ve İtalya'nın bir kısmı Habsburg Hanedanlığı tarafından kontrol altına alınmıştı. 1526 yılında, Osmanlı İmparatorluğu ile Macar Krallığı arasında yapılan Mohaç Savaşı'nda II. Louis'in öldürülmesinden sonra Macar toprakları ile Bohemya da İmparatorluğa katılmıştı. Tüm bu güçleri ve kaynakları Kutsal Roma İmparatorluğu altında bir araya getirmek isteyen V. Charles önemli bir sorun ile karşı karşıya kalmıştı. Protestan Reformu Luther tarafından başlatılmış ve V. Charles'ın idealine direnmek için iyi bir araç olarak görülen bu yeni mezhep birçok Alman prens tarafından kabul edilmişti.¹⁷

İncil'den çıkarılacak ilkelerden hareketle yeni bir kilise kurmak isteyen Luther taraftarlarının sayısının artması, Kutsal Roma imparatorlarını, Katolik Kilisesi'ni ve Katolik prensleri kaygılandırmaya başlamıştı. Kiliseyi parçalayan, kendilerini sapkınlıkla suçlayan ve alaşağı etmek için fırsat kollayan bu yeni hareketin başarı kazanarak yaygınlaşması İmparatorluk için en büyük tehlike olarak görülmüştü. Karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik Avrupa'yı patlamaya hazır bir bomba hâline getirmişti. Buna ülke içindeki siyasi hesaplar ve dış müdahaleler de eklenince, bombanın fitili ateşlenmiş, Erasmus'un öngörüsü gerçekleşmiş ve daha sonra tüm Avrupa'ya yayılacak olan din savaşlarının ilk devresi başlamıştı.¹⁸

Bir Katolik olan Fransa Kralı I. François tarafından da siyasi nedenlerle desteklenen Protestan prensler ile Katolik Kutsal Roma İmparatoru arasındaki bu savaş, 1555 yılında, her iki mezhebin birbirinin varlığını kabul ettiği "hemfikir olmama üzerinde bir anlaşma (an agreement to disagree)" niteliğindeki¹⁹

zamanda yöneticileri piskopos olan kiliseye ait geniş bir coğrafya söz konusuydu. Buna ek olarak Augsburg, Frankfurt ve Nuremberg gibi teoride İmparatorluğa bağlı, ama pratikte bağımsız hareket eden yaklaşık 150 şehir vardı. Ayrıca XIV. yüzyıldan itibaren üçü ruhani (Cologne, Mainz, Trier Başpiskoposları), dördü dünyevi (Bohemia Kralı, Palatine Kontu, Saxony Dükü, Branderburg Beyi) toplam yedi önemli bölge yöneticisi tarafından İmparatorun seçilmesi ilkesi benimsenmişti. KONNERT, Mark: *Early Modern Europe: The Ages of Religious War, 1559-1715*, University of Toronto Press, Toronto, 2008, s.145.

¹⁷ KONNERT, Mark: s.146.

¹⁸ SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: s.130.

¹⁹ FULBROOK, Mary: *A Concise History of Germany, Second Edition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.46.

“Augsburg Barışı” ile sonuçlanmıştı.²⁰ Çözüm olarak “cuius regio, eius religio (kimin bölgesi, onun dini)” formülasyonunu sunan pragmatik nitelikteki bu barış ile her bölgenin dinini belirleme yetkisi o bölgenin prensine bırakılmıştı.²¹ Başka bir ifadeyle, prens tarafından yapılacak bir tercihe bağlı olarak her bölgede Katoliklik ve Lütercilikten sadece birinin yasal inanç olarak kabul edileceği; bu tercihten memnun olmayanların, eşyalarını da yanına alıp başka bir bölgeye göç edebilecekleri hükme bağlanmıştı.²²

Augsburg Barışı’ndan sonra, sırasıyla I. Ferdinand (1556-1564) ve II. Maximilian (1564-1576) Kutsal Roma İmparatoru olarak seçilmişti. Başlıca kaygıları Katolikliği korumak değil, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’na karşı güvenliği sağlamak olan bu imparatorlar, hükmettikleri coğrafyaya yayılan yeni mezhebe mensup köylü, burjuva ve prenslerle işbirliğine ihtiyaç duymuşlardı.²³ Nitekim bu işbirliğini sağlamak için Lütercilere birçok siyasi ve dini özgürlük tanımışlardı. Maximilian’dan sonra Kutsal Roma İmparatoru olan II. Rudolph’un, Bohemya topraklarında yaşayan Protestanlara ibadet özgürlüğü ve kiliselerini kurma hakkı bahsettiğini ifade eden, daha sonra “Majestelerinin Mektubu (The Letter of Majesty)” adı verilen 1609 tarihli belge Lütercilerin hareket alanını daha da genişletmişti.²⁴ Bu fırsatı iyi kullanan Lüterciler birçok yerde kilise ve eğitim kurumları inşa etmiş, inançlarını Danimarka, Norveç ve İsveç de dahil çok geniş bir coğrafyaya yaymıştı.²⁵ Aynı şekilde söz konusu süreçte bir Protestan hareket olarak Kalvencilik de güç kazanmıştı. Başta Seçici Prenslüklerden olan Palatine olmak üzere birçok Alman prensi Augsburg Barışı’na aykırı da olsa Kalvenciligi benimsemişti.²⁶

²⁰ SANDER, Oral: Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.86-87.

²¹ ÖKTEM, Akif Emre: Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü, Liberte, Ankara, 2002, s.37; KONNERT, Mark: s.146; FULBROOK, Mary: s.46.

²² FORSTER, Greg: The Contested Public Square: The Crisis of Christianity and Politics, IVP Academic, Illinois, 2008, s. 138; HILLERBRAND, Hans J.: A New History of Christianity, Abingdon Press, Nashville, 2012, s.166; FULBROOK, Mary: s.46.

²³ KONNERT, Mark: s.146.

²⁴ BONNEY, Richard: The Thirty Years’ War 1618-1648, Osprey, Oxford, 2002, s.12; BIRELEY, Robert: The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s.1-2; GAGLIARDO, John G.: Germany under the Old Regime 1600-1790, Routledge, New York, 2013, s.28.

²⁵ ALCOCK, Antony: A Short History of Europe, From the Greeks and Romans to the Present Day, Revised and Updated Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2002, s.127.

²⁶ KONNERT, Mark: s.151.

Katolik Kutsal Roma İmparatoru'nun hükmettiği coğrafyada Protestanlığın bu kadar yaygınlaşması barışın temelden sarsılmasına neden olmuştu. Nitekim XVII. yüzyılın başlarında Protestanların dini ve siyasi özgürlüklerine müdahaleler baş göstermişti. İmparatorluk otoriteleri Protestan kiliselerini yıkmaya, iyi tanınan bazı Protestanları tutuklamaya, basılı malzemelerine sansür uygulamaya ve devlet yönetimindeki önemli pozisyonlara Katolikleri atamaya başlamışlardı.²⁷ Bu duruma daha fazla dayanamayan Lüterciler ve Augsburg Barışı'nda görmezden gelinen fakat gün geçtikçe sayıları artan Kalvenciler ayaklanmış ve nihayet hükmettiği coğrafyada Protestan eşitliğini kabul etme niyetinde olmayan II. Ferdinand'ın iki temsilcisinin, Protestan haklarını korumak üzere oluşturulan bir grup tarafından, 23 Mayıs 1618 tarihinde, günümüzde Çekya sınırlarında kalan, o dönemde ise Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bohemya'daki bir kalenin penceresinden aşağı atılmasıyla (Defenestrations of Prague) dinler savaşının ikinci devresi olarak kabul edilen "Otuz Yıl Savaşları" başlamıştı.²⁸

Orta Avrupa'da Katolikler ile Protestanlar arasında din temelli bir çatışma olarak başlayan ve adını süresinden alan Otuz Yıl Savaşları, tarihin en karmaşık çatışmalarındandır. Bunun sebeplerinden biri, savaşın çok uzun sürmesi, savaşa dahil olan siyasal birimlerin çokluğu ve karmaşık motivasyonlarıdır. Bu nedenle, amaçlardan hareket edilerek tarafların basitçe iki kampa indirgenmesi mümkün değildir. En yakın müttefikler bile zaman zaman kendi bağımsız politikalarını takip etmiş ve dostlarını hesaba katmaksızın kendi menfaatlerinin peşinden koşmuştur. Bir diğer sebep bölgede yaşanan birçok savaş ve çatışmanın bu savaşla birleşmesi, değişen dinamikler ve siyasetin düzensiz karakteridir. Bazı tarafların savaşa katılıp bir süre savaştıktan sonra geri çekilip tarafsız kalması, bazı tarafların gelişmelere bağlı olarak bir kamptan diğerine geçmesi, bazı tarafların bir bölgede dost iken bir başka bölgede düşman olması, doğrudan savaşa katılmayan bir devletin taraflardan birine para, asker, levazım ve üs desteği sağlaması değişen dinamiklerin ve siyasetin düzensiz karakterinin göstergesidir.²⁹

²⁷ HARMAN, Chris: *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, 5. Basım, İstanbul, 2016, s.200; KONNERT, Mark: s.146.

²⁸ BONNEY, Richard: s.13; WILSON, Peter H.: "The Causes of the Thirty Years War 1616-48", *English Historical Review*, Vol. CXXIII, No.502, June 2008, s.560; HARMAN, Chris: s.200.

²⁹ GUTHRIE, William P.: *The Later Thirty Years War, From the Battle Wittstock to the Treaty of Westphalia*, Greenwood Press, Westport, 2003, s.5-6.

Savaşın değişen dinamikleri bir yana, değişmeyen tek şey yarattığı tahribat ve ödenen bedeller olmuştur.³⁰ Sekiz milyondan fazla insanın öldüğü, en az yüz milyon insanın göç etmek zorunda kaldığı,³¹ Danimarka, İsveç, Hollanda, Fransa ve İspanya gibi ülkelerin de müdahil olduğu, 1618-1648 yılları arasında devam eden ve Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen bu çatışmalar³² bir dizi anlaşmadan oluşan “Westphalia Barışı” ile sona ermiştir.

II. WESTPHALIA BARIŞI

Uzun süren hazırlıklardan sonra, Hıristiyanlar arasında yaşanan savaşı bitirmek üzere “Westphalia Kongresi” toplanmıştır. Teologlar, filozoflar ve diplomatlardan oluşan çok sayıda delegenin katılımıyla açılışı yapılan Avrupalı güçlerin bu kapsamdaki ilk barış kongresi, uzun müzakereler sonucunda, 1648 yılında imzalanan üç farklı anlaşma ile sona ermiştir.³³ Bu anlaşmalardan “Münster Barışı (Peace of Münster)” İspanya ile Hollanda, “Münster Antlaşması (The Treaty of Münster)”³⁴ Kutsal Roma İmparatorluğu ile Fransa (ve müttefikleri), “Osnabrück Antlaşması (The Treaty of Osnabrück)”³⁵ ise Kutsal Roma İmparatorluğu ile İsveç (ve müttefikleri) arasında imzalanmıştır.³⁶ Her ne kadar savaşı sona erdiren barış üç antlaşmayla sağlansa da Westphalia Barışı ile kastedilen, Kutsal Roma İmparatorluğu’nun taraf olduğu, Münster ve Osnabrück Antlaşmalarıdır. Aralarında yaklaşık elli kilometre mesafe olan iki ayrı şehirde benzer maddeler içeren iki antlaşmanın imzalanmasının sebebi, İsveç ile Fransa’nın bir araya gelmek istememesi olmuştur.³⁷ İmparator ve müttefiklerinin temsilcileri her iki yerde de bulunduğu halde, İsveç yalnızca Protestan bir çoğunluğun bulunduğu Osnabrück’te, Fransa ise yalnızca Katolik niteliği ile öne

³⁰ HARMAN, Chris: s.204; BONNEY, Richard: s.7.

³¹ WILSON, Peter H.: s.554.

³² SANDER, Oral: s.99-100.

³³ CHRISTENSON, Gordon A.: "Liberty of the Exercise of Religion in the Peace of Westphalia", *Transnational Law & Contemporary Problems*, Vol.21, Winter 2013, s.737; WELCH, Ellen R.: *A Theater of Diplomacy: International Relations and the Performing Arts in Early Modern France*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2017, s. 107 vd.

³⁴ *Instrumentum Pacis Monasteriense (IPM)*

³⁵ *Instrumentum Pacis Osnabrugense (IPO)*

³⁶ OSIANDER, Andreas: "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, Vol.55, No. 2, s. 266; GANTET, Claire: "L'institutionnalisation d'une négociation. La ritualisation de la paix de Westphalie (1648)", *Hypothèses*, Vol. 4, No. 1, 2001, s.182, 183.

³⁷ MOITA, Luis: "A Critical Review on the Consensus Around the 'Westphalian system'", *JANUS.NET e-journal of International Relations*, Vol. 3, No. 2, fall 2012, s.23.

çıkan Münster'de imza atmıştır³⁸. Müzakerelere 16 Avrupa devleti, 140 İmparatorluk devleti, 38 prenslik ve 150 daimi elçi katılmasına rağmen, antlaşmalarda öne çıkan taraflar Kutsal Roma İmparatorluğu, Fransa ve İsveç olmuştur.³⁹

Westphalia Barış antlaşmaları hükümlerinin büyük bölümü İmparatorun seçimine, İmparatorluğun kurumlarında temsile, veraset meselelerine, maddi zararların karşılanmasına, tazminatlara ve sınır değişikliklerine ilişkindir.⁴⁰ Savaşların doğal sonucu kendini göstermiş, galip gelenler siyasal avantajların yanında, toprak ve tazminat kazanırken, mağlup olanlar sahip oldukları siyasal avantajlarla birlikte toprak kaybetmiş ve tazminat ödemek zorunda kalmıştır. İsveç büyük oranda Baltık'ın kontrolünü ele geçirmiş, Fransa birçok piskoposluğu, şehri, kaleyi ve bölgeyi alarak Batı'nın önemli gücü haline gelmiş, Hollanda ve İsviçre bağımsızlığına kavuşmuştur.⁴¹ Yine Westphalia Barışı ile Almanya topraklarında Katoliklik, Protestanlık ve Kalvencilik geçerli dinler olmuş, 1555 Augsburg Barışı ile kabul edilen "kimin bölgesi onun dini" ilkesi, bazı toleranslar eşliğinde onaylanmıştır.⁴² Bununla birlikte Westphalia Barışı'nı önemli kılan sonuçlar bunlardan ibaret değildir. Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren söz konusu barışın seküler karakterde olduğu, bu tarihten sonra dinin uluslararası ilişkilerde temel itici güç niteliğini kaybettiği, bunun doğal sonucu olarak da Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu gibi meşruiyetini dinden alan devlet üstü otoritelerin etkisinin yok olduğu, yaklaşık üç yüzyıl süren, egemen devletlerin eşitliği ilkesine dayanan ve "Westphalia Modeli" olarak adlandırılan yeni bir düzene geçildiği ileri sürülmüştür.⁴³ Ancak savaş süreci, savaşı sona erdiren

³⁸ GANTET, Claire: s.182.

³⁹ Bkz. GANTET, Claire: s.182, 183.

⁴⁰ Bkz. IPO, IV, X, XI, XII, XIII, XIV; IPM, § 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89.

⁴¹ MOITA, Luis: s.24.

⁴² Bkz. KRASNER, Stephen D.: *Power, the State, and Sovereignty*, Routledge, New York, 2009, s.15-16; THIO, Li-ann: *Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2005, s.21; LEE, Stephen J.: *Aspects of European History 1494-1789*, Routledge, London, s. 91 vd; MILTON, Patrick/AXWORTHY, Michael/SIMMS, Brendan: *Towards A Westphalia for the Middle East*, Oxford University Press, Oxford, 2018, s.73-74.

⁴³ Bkz. GROSS, Leo: "The Peace of Westphalia, 1648-1948", *The American Journal of International Law*, Vol. 42, No. 1 (Jan., 1948), s.20, 28; NOWAK, Manfred: *Introduction to the International Human Rights Regime*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2003, s. 35; TESCHKE, Benno: *1648 Söylencesi: Sımf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu*, Çev. Bülent Şimşek, 1. Baskı, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s.20; WILSON, Peter H.: s. 554; MOITA, Luis: s.18, 24; CHRİSTENSON, Gordon A.: s.737; SANDER,

barış metinleri ve barış sonrası yaşananlar ile desteklenmeyen bu yerleşik yaklaşım ciddi bir tahlile ihtiyaç duyduğu gerekçesiyle son yıllarda tartışılmaya başlanmıştır.

A) Savaşın Dini Karakteri

Otuz Yıl Savaşları; siyasi, ekonomik ve başka seküler faktörlerin de şekillendirdiği kimilerine göre kutsal, kimilerine göre ise din temelli bir savaştır. Bu nitelendirmelerden hangisinin daha uygun olduğunu anlamak için öncelikle “kutsal savaş” ile “din savaşı” arasındaki ayrımı ortaya koymak gerekmektedir. Çok farklı tanımları olmakla birlikte⁴⁴, kutsal savaş, genel olarak, Tanrı'nın güç kullanma emrini ve bu emre uygun hareket edenlere zafere ulaşmak için yardım sözünü içeren bir inanca dayanmakla karakterize edilir.⁴⁵ Tevrat'ta ifade edilen “Magog diyarının lideri Gog” ile yapılacak savaş⁴⁶, Hıristiyan inancında önemli bir yer işgal eden “Armageddon”⁴⁷ ve İslam kültüründe var olan “Melhame-i

Oral: s.100, 101; UYGUN, Oktay: Devlet Teorisi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.571, 572.

⁴⁴ Kutsal savaşa ilişkin on farklı tanım için bkz. JOHNSON, James Turner: Holy War Idea in Western and Islamic Traditions, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2002, s.37 vd.

⁴⁵ WILSON, Peter H.: s. 575.

⁴⁶ “... 14. Bu yüzden, ey insanoğlu, peygamberlik et ve Gog'a de ki: Rab Yahve şöyle diyor: O gün halkım İsrail güvenlik içinde yaşarken bunu fark etmeyecek misin? 15. Sen ve seninle birlikte birçok ulustan oluşan tümü ata binmiş büyük bir kalabalık, güçlü bir ordu uzak kuzeyden geleceksiniz. 16. Ülkeyi kaplayan bir bulut gibi halkım İsrail'in üzerine yürüyeceksiniz. Gelecekte, ey Gog, seni ülkeme saldırtacağım. Öyle ki, ulusların gözü önünde kutsallığımı senin aracılığıyla gösterdiğim zaman beni tanıyabilsinler. 17. Rab Yahve şöyle diyor: Eski günlerde kullarım İsrail peygamberleri aracılığıyla hakkında konuştuğum kişi değil misin sen? O dönemde seni onlara saldırtacağıma ilişkin yıllarca peygamberlik ettiler. 18. Gog İsrail ülkesine saldırdığı gün öfkem alevlenecek. Rab Yahve böyle diyor. 19. Kıskançlığım ve öfkemin şiddetiyle diyorum ki, o gün İsrail ülkesinde büyük bir yer sarsıntısı olacak. 20. Denizdeki balıklar, gökteki kuşlar, kırdaki hayvanlar, yerde sürünen bütün yaratıklar ve dünyadaki bütün insanlar önümde titreyecekler. Dağlar yerle bir edilecek, kayalıklar ufalanacak, her duvar çökecek. 21. Bütün dağlarımda Gog'a karşı kılıcı çağıracağım. Rab Yahve böyle diyor. Herkes birbirine kılıç çekecek. 22. Onu salgın hastalıkla, kanla cezalandıracağım; onun, ordusunun, ondan yana olan birçok ulusun üzerine sağanak yağmur, dolu, ateşli kükürt yağdıracağım. 23. Böylece büyüklüğümü, kutsallığımı gösterecek, birçok ulusun gözünde kendimi tanıttığım. O zaman benim RAB olduğumu anlayacaklar.” Tevrat, Hezekiel, 38: 14-23. (<https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=869&mc=1&sc=831>, Erişim 11.03.2020)

⁴⁷ İncil'de geçen Armageddon sözcüğü iyi ile kötü arasında yapılacak olan evrensel final savaşının yerine atıfta bulunmaktadır. Bkz. GOPIN, Mark: Between Eden and Armageddon: The Future of World Religions, Violence, and Peacemaking, Oxford University Press, Oxford, 2000, s.10. “... 16. Üç kötü ruh, kralları İbrance Armagedon denilen yere topladılar. 17. Yedinci melek tasını havaya boşalttı. Tapındaki tahttan yükselen gür bir ses, ‘Tamam!’ dedi.

Kübra⁴⁸ savaşı gibi Tanrı'nın düşmanlarının yok edileceğini ve azınlıkta olan müminlerin kurtuluşa ereceğini vadeden savaşlar⁴⁹, kutsal savaşların tipik örnekleridir. Tanrısal iradenin açığa çıkmasını sağlamaya yönelik bu tür çatışmalar Tanrı'nın doğrudan ya da dolaylı emri olarak algılanır.⁵⁰ Teorik olarak dünyayı inananlar ve inanmayanlar olmak üzere ikiye bölen kutsal savaşlar⁵¹, tam da bu nedenle kati bir nitelik kazanır ve dehşet verici sonuçlar ortaya çıkarır. Tanrı'nın iradesi gereği şiddet uyguladığını düşünen kutsal savaşçı, aklı ve ahlakı aşarak kolaylıkla intihar eyleminde bulunabilir ve gelişigüzel katliam yapabilir.⁵² Bazı yazarlar tarafından kutsal savaşın bir görünümü olarak nitelendirilen⁵³ din savaşları ise Tanrı, "savaşın" dediği için değil, bir inancın propaganda-sını yapmak, inançla uyumlu bir düzen oluşturmak, dinde uyumu sağlayıp "sapkınları" cezalandırmak için gerçekleştirilen savaşlar olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Dünyanın her yerinde karşımıza çıkan mezhep savaşları buna örnek olarak verilebilir.

Görüldüğü üzere kutsal savaş ile din savaşı arasında, savaşa katılanların ortak saik ve amaçları esas alınarak bir ayırım yapılmaktadır. Ancak bu ayırımın merkezinde yer alan savaşçıların, aynı savaşta, aynı saik ve amaçla hareket ettiğini ileri sürmek çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü bir kişi için kutsal savaş niteliği taşıyan bir çatışma, onunla aynı tarafta yer alan bir başkası için din savaşı ya da seküler nitelikte bir savaş olabilir.

Bu ayırım dikkate alındığında Hıristiyan dünyanın mezhep savaşları olarak karşımıza çıkan Otuz Yıl Savaşları'nın kutsal savaştan ziyade din savaşı

18. O anda şimşekler çaktı, uğultular, gök gürlemeleri işitildi. Öyle büyük bir deprem oldu ki, yeryüzünde insan oldu olalı bu kadar büyük bir deprem olmamıştı. 19. Büyük kent üçe bölündü. Ulusların kentleri yerle bir oldu. Tanrı büyük Babil'i anımsadı, ona ateşli gazabının şarabını içeren kâseyi verdi. 20. Bütün adalar ortadan kalktı, dağlar yok oldu. 21. İnsanların üzerine gökten tanesi yaklaşık kırk kilo ağırlığında iri dolu yağdı. Dolu belası öyle korkunçtu ki, insanlar bu yüzden Tanrı'ya küfrettiler. (<https://incil.info/kitap/rev/16>, Erişim 11.03.2020).

⁴⁸ Mehdi ve Deccal arasında yaşanacak savaş için bkz. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdi>, Erişim 11.03.2020).

⁴⁹ GOPIN, Mark: s.10.

⁵⁰ WILSON, Peter H.: s.575.

⁵¹ JOHNSON, James Turner: s.48.

⁵² STEFFEN, Lloyd: Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence, Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth, 2007, s.182, 183.

⁵³ JOHNSON, James Turner: s.38, 39.

⁵⁴ WILSON, Peter H.: s.575.

özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim ilk çatışma, evrensel inancı ve bu inançta teklik/birlik idealini savunanlar ile inançta çoğulculuğun ve ülkeselliğin hayata geçirilmesini isteyenlerin mücadelesinden kaynaklanmıştır. Gerçekten de hem Avrupa’da hem de Kutsal Roma İmparatorluğu’nda siyasi çoğunluğu elinde bulunduran Katolikler, Orta Çağ’ın “tek Hıristiyanlık” anlayışına yapışarak Protestanların da bu doğru inanca katılmalarını istemişlerdi. Siyasi anlamda azınlıkta bulunan, ancak İmparatorluk kurumlarında sayısal olarak üstün olan ve Augsburg Barışı ile belli başlı hakları güvence altına alınan Protestanlar ise farklı saiklerle hareket etmişlerdi. Bazıları Augsburg Barışı ile sağlanan ortamı daha fazla kazanım elde etmek için bir zemin olarak görürken, diğerleri bu duruma, verilen her tavizi kötülüğün yaşaması olarak kabul eden Katoliklere karşı temel bir savunma nazarıyla bakmaktaydı. Bununla birlikte söz konusu farklı bakış açısı Alman Protestanların, Avrupa’nın çeşitli yerlerinde yaşayan ve aynı inancı paylaşan insanlarla ittifak yapmalarına engel olmamıştı.⁵⁵

Savaş sürecinde yaşanan hanedanlık çıkarları ile devletlerin seküler menfaatlerinin Katolik Fransa ile Lüterci İsviçre’nin ittifak yapmasına neden olması ve bazı Lüterci prenslerin savaşın büyük bir kısmında İmparatorluğu desteklemesi söz konusu çatışmaların din savaşı olmadığı yönündeki iddiaya delil olarak gösterilmektedir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki XVII. yüzyıl Avrupa’sında dini ve siyasi motivasyonları birbirinden ayırmak neredeyse olanaksızdı. Bu durumun nedenlerinden biri kısa vadeli ve nihai hedefler arasında yapılan ayrımıdır. Protestanlık ve diğer “sapkın” hareketlerin etkisiyle yok edilen Hıristiyan birliğinin yeniden sağlanması ve Tanrı’nın koyunlarının Katolik ağıla yeniden koyulması⁵⁶, taraflardan biri için elbette dini bir amaçtı. Bununla birlikte bu dini amaç, dindar insanların seküler kaygılarıyla ayrılmaz bir bütün oluşturmaktaydı. Hanedanlık meseleleri, toprakları genişletme ve tehditleri bertaraf etme gibi seküler kaygıların öncelikli olması uzun vadeli dini hedeflerin unutulmuş olduğunu göstermiyordu. Bu anlamda dini argümanlara dayanan uzun vadeli hedefler, çıplak dünyevi ihtirasların haklılaştırılmasını sağlıyordu. Dini ve dünyevi meseleler iç içe geçmiş olsa da ılımlı ile radikal birbirinden ayrılabilirdi. Her ikisi de dindardı; ama ikincisi acil nitelikteki dünyevi meseleleri kolayca gözden çıkarabilmekteydi. Bu da hemen hemen tüm taraflar için büyük oranda din savaşı olan Otuz Yıl Savaşları’nı en azından bazı taraflar için bunun da öte-

⁵⁵ WILSON, Peter H.: s. 576.

⁵⁶ “Bu ağıldan olmayan başka koyunlarım var. Onları da getirmeliyim. Benim sesimi işitecekler ve tek sürü, tek çoban olacak.” Bkz. YUHANNA, 10:16, (<https://incil.info/arama/Yuhanna+10>, Erişim 12.03.2020).

sinde kutsal bir savaşa dönüştürmekteydi.⁵⁷ İsveç Kralı Custavus Adolphus'un Brandenburg Prensi'ne yazdığı mektup, o dönemde bazılarının dünyayı ikiye ayırarak baktığını ve en azından bazıları için söz konusu savaşın din savaşının da ötesinde bir kutsal savaş niteliğinde olduğunu göstermekteydi:

“...Tarafsızlık diye bir şey duymak istemiyorum. Brandenburg Prensi ya dostum ya da düşmanımdır. Onun önüne vardığımda kendisinin sıcak mı soğuk mu olduğunu ortaya koyması gerekir. Bu Tanrı ile şeytan arasında bir savaştır. Eğer siz Tanrı'nın yanındaysanız bana katılacaksınız. Eğer şeytanın yanındaysanız, benimle savaşmak zorundasınız. Üçüncü yol yok...”⁵⁸

B) Antlaşmaların Dini Karakteri

Westphalia Barışı'nın en önemli özelliklerinden biri olarak, onun seküler ve laik niteliği haiz olması gösterilmektedir. Bu görüşün en önemli dayanaklarından biri Müzakerelerde Papalık kurumunun temsil edilmemesi ve Papa'nın antlaşmalarda taraf olmamasıdır⁵⁹. Dönemin Papası X. Innocent'in Westphalia antlaşmalarında yer alan dini-politik hükümlere karşı ilan ettiği “Zelo Domus Dei” başlıklı kısa protesto metni de barışın dini karakterinin zayıf olduğuna bir işaret olarak değerlendirilmektedir. Gerçekten de X. Innocent söz konusu protesto metninde Protestanlığın tanınmasına yönelik hoşgörü anlayışına karşı çıkmış, Westphalia'da alınan kararların; dinin, Papalığın ve Kilisenin haklarını büyük ölçüde ihlal ettiğine ve bunlara zarar verdiğine ilişkin üzüntüsünü sert bir dille ifade etmiştir.⁶⁰ Westphalia Barışı'nın çekirdeği olan hoşgörüyü ve hükümlerini “boş, hükümsüz, geçersiz, adaletsiz, haksız, kınanan, sefil, önemsiz, kuvveti veya etkisi olmayan” şeklinde nitelendirmiştir.⁶¹

⁵⁷ WILSON, Peter H.: s. 577, 578.

⁵⁸ WILSON, Peter H.: *The Thirty Years War: A Sourcebook*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, s. 136; Almanca metni için bkz. JESSEN, Hans: *Der Dreißigjährige Krieg in Augenzeugenberichten*, Düsseldorf, 1963, s.242.

⁵⁹ SANDER, Oral: s.100.

⁶⁰ RYAN, E. A.: “Catholics and the Peace of Westphalia”, *Theological Studies*, Vol. 9, No:4, 1948, s.597.

⁶¹ SHAH, Timothy Samuel/PHILPOTT, Daniel: “The Fall and Rise of Religion in International Relations: History and Theory”, [içinde (s.24-59), *Religion and International Relations Theory*, Edited by Jack Snyder, Columbia University Press, New York, 2011.]

Bununla birlikte müzakerelerde Papalık kurumunun temsil edilmemesi ve X. Innocent'in barışı protesto etmesi tek başına, söz konusu antlaşmaların dini niteliğinin baskın olmadığını ve laik niteliği haiz olduğunu göstermez. Luther tarafından “şeytanın ortaya attığı Roma'daki cahil”⁶² olarak görülen Papa'nın müzakerelerde temsil edilmemesi, laik niteliği haiz bir antlaşma yapma kaygısından çok, Luther'in takipçileri olan Protestanlar için Papalık müessesesinin kabul edilmemesinden ve Papalığın da Protestanları “sapkın” olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında müzakerelerde Papalığın temsil edilmemesinin nedeninin laikliğe ilişkin kaygılar değil, dini kaygılar olduğu anlaşılır. Nitekim Antlaşma metinleri incelendiğinde, antlaşmaların dini niteliğinin baskın olmadığı iddiasının gerçeği yansıtmadığı, Otuz Yıl Savaşları'nın dini karakterinin ve söz konusu dini kaygıların savaşı sona erdiren antlaşmalara açık bir biçimde yansıdığı görülür.

Her şeyden önce gerek Osnabrück, gerekse Münster Antlaşması “Kutsal ve bölünemez üçlü (teslis) adına (in nomine sacrosanctae et individuae trinitatis⁶³/ in the name of the most holy an individual trinity⁶⁴)” ifadesiyle başlar. Aynı şekilde her iki antlaşmanın birinci maddesi din savaşını bitiren bu barışın “Hristiyan ve evrensel bir barış (pax sit Christiana, universalis / there shall be a Christian and universal peace)” olduğunu ilan eder.

Barışın dini niteliği bu ifadelerden ibaret değildir. Münster ve Osnabrück antlaşmalarında “piskopos (bishop)”, “piskoposluk (bishoprick)”, “başpiskoposluk (archbishoprick)” sözcüğünün yüz altmış dört, “din (religion)” sözcüğünün yüz otuz dokuz, “Katolik (Catholic)” sözcüğünün doksan bir, “Hristiyan (Christian)” sözcüğünün elli üç, “kilise (church)” sözcüğünün yirmi dört ve “Protestan (Protestation)” sözcüğünün altı kez kullanılması savaşın ve savaşı sona erdiren barışın dini niteliğini ortaya koyan bir başka göstergedir. Antlaşma metinlerinin her yanını saran bu terminoloji, aynı zamanda antlaşmaların içeriğinin de büyük oranda dinsel sorunlara ilişkin olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten de antlaşmalara bakıldığında üzerinde en çok durulan konuların kilselere, piskoposluklara, dini mülklere, inanç ve ibadet özgürlüğüne ilişkin oldu-

⁶² LUTHER, Martin: The Ninety-Five Theses and Three Primary Works, Edited by Henry Wace-C. A. Buchheim, Lutheran Publication Society, Philadelphia, 1885, s.26.

⁶³ Latince metinler için bkz. (<http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/>, Erişim 19.02.2020).

⁶⁴ İngilizce metin için bkz. (http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/o_1732en-treatys.pdf, Erişim:19.02.2020) ve (http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/m_1710en-treatys.pdf, Erişim:19.02.2019).

ğu görülür. Söz konusu düzenlemelerin hayata geçirilmesi konusunda birtakım yükümlülüklerin öngörülmesi ise dini meselelerin antlaşmaların çekirdeğini oluşturduğunu ve antlaşmalarda yer alan dini meseleler ile kamu düzeni arasında bir ilişki olduğunun taraflarca da kabul ve taahhüt edildiğini göstermektedir.⁶⁵ Nitekim Münster ve Osnabrück antlaşmalarında yer alan bu özel taahhüde göre, tüm tarafların, mezhep ayrımı gözetmeksizin söz konusu maddeleri savunmak ve korumak yükümlülüğü vardır.⁶⁶

C) Westphalia Barışı İle Gelen Düzen: Elde Edilen Kazanımlarla Eski Düzenin Devamı

Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı keskin bir dönüm noktası olarak görülmüş, modern devletlerin ortaya çıkışı ve yeni bir uluslararası düzenin kuruluşuyla ilişkilendirilmiştir. Westphalia Modeli olarak adlandırılan ve egemenlik alanına giren her konuda, bir dış müdahale olmaksızın tek başına yetkili olan devletlerin eşitliğine dayanan bu düzenin, barış antlaşmalarının imzalandığı 1648 yılından II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına kadar geçen yaklaşık üç yüz yıl geçerli olduğu iddia edilmiştir.⁶⁷

Bununla birlikte üç yüz elli yıl önce, dünyanın küçük bir bölgesinde, Fransa, İsveç ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında yapılan bir barışa böyle bir anlamın yüklenerek sembolleştirilmesi büyük oranda yanıltıcıdır. Gerçekten de gerek antlaşmalarda kullanılan terminoloji, gerek antlaşmaların tarafları ve antlaşmalara yansıyan egemenlik anlayışı, gerekse barış sonrası dönemde yaşanan devlet ve uluslararası ilişkiler pratiği yeni bir düzenin kurulmadığını, eski düzenin elde edilen kazanımlarla devam ettirilmek istendiğini ortaya koymaktadır.

a) “Yeni düzen”in kodlarını ele veren terminoloji ve içerik

Antlaşmaların terminolojisine bakıldığında “restorasyon”, “iade”, “yeni-den kurma”, “eski duruma getirme” gibi ifadelerin her yeri sardığı görülür. Osnabrück ve Münster Antlaşmalarında elliden fazla kullanılan bu ifadelerin içer-

⁶⁵ CHRISTENSON, Gordon A.: s.743.

⁶⁶ Bkz. IPO, XVII/5; IPM, § 115.

⁶⁷ GROSS, Leo: s.20, 28; NOWAK, Manfred: s.35; TESCHKE, Benno: s.20; WILSON, Peter H.: “The Causes of the Thirty Years War 1618-48”, s.554; MOITA, Luis: s.18; CHRISTENSON, Gordon A.: s.737; SANDLER, Oral: s.100, 101; UYGUN, Oktay: s.571, 572.

diği anlamlar tarafların Otuz Yıl Savaşları'nın patlak vermesinden önce yararlandıkları “eski hak ve özgürlükleri” yeniden onaylamak ve “savaş öncesi durumun (status quo ante bellum)” geri gelmesini hükme bağlamak istediklerini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle Osnabrück ve Münster Antlaşmalarında kullanılan bu dil, tarafların yeni bir devlet anlayışı ortaya koymak ya da yeni bir uluslararası ilişkiler düzeni öngörmek niyetinde olmadıklarını, Otuz Yıl Savaşları'ndan önceki devlet ve uluslararası düzeni, elde edilen kazanımlarla canlandırmak istediklerini göstermektedir.⁶⁸

Elde edilen yeni kazanımlarla eski düzeni devam ettirme arzusu antlaşmaların içeriğinde de açık bir biçimde kendini hissettirmektedir. Orta Çağ'ın kavram ve müesseseleriyle dolu olan⁶⁹ Osnabrück ve Münster Antlaşmalarının büyük oranda eskiye dönüş isteğini ifade eden restorasyoncu bir içeriğe sahip olması, sürekli depreşen istikrarsızlıkların kökeninde yer alan hanedanlığın ortadan kaldırılmaması, bunun yerine, getirilen sıkı tahta çıkma kurallarıyla⁷⁰ elde edilen kazanımların istikrarlı bir biçimde aktarılmasının güvence altına alınması, modern olarak nitelendirilebilecek yeni bir devletler düzeni kurulmak istenmediğini ve kurulmadığını ortaya koymaktadır.⁷¹

Aynı şekilde antlaşmaların dinsel sorunlara yaklaşımının büyük oranda 1555 tarihli Augsburg Barışı ile uyumlu olması, Westphalia'nın din-devlet ilişkileri konusunda yeni bir şey söylemediğini, restorasyoncu eğilimin bir yansıması olarak, bu konuda da elde edilen kazanımlarla eski düzenin devam ettirilmek istendiğini göstermektedir. Nitekim 1555 tarihli Augsburg Barışı'nın “kimin bölgesi onun dini” ilkesinin bazı değişikliklerle benimsenmesi, Westphalia'nın önceki barış antlaşmalarından farklı olarak, seküler ve laik nitelikte olduğuna değil, tam tersine eskiden olduğu gibi din ve devletin birlikteliğine işaret etmektedir. Söz konusu ilkede yapılan değişiklikle, Augsburg Barışı'nda prensin dinini benimsemek ya da göç etmek zorunda olan halkın, Westphalia Barışı ile bu yükümlülükten kurtulması, prensin dinini değiştirmesi durumunda tebaanın buna zorlanamaması, ibadet ve dini eğitim özgürlüğünün bölgenin Protestan ya da Katolik olup olmadığına bakılmaksızın herkese tanınması ve

⁶⁸ TESCHKE, Benno: s.343-344.

⁶⁹ KRASNER, Stephen D.: “Westphalia and All That”, [içinde (s. 235-264), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*, edited by Judith Goldstein and Robert O. Keohane, Cornell University Press, Ithaca, 1993, s.236.]

⁷⁰ Bkz. IPO, XV/15 ve IPO, § 60.

⁷¹ TESCHKE, Benno: s.342.

dini meselelerin bir başlangıç noktası olarak kabul edilen 1 Ocak 1624 tarihindeki haliyle kalması⁷² söz konusu prensliklerde din ve devlet işlerinin ayrıldığı değil, Katolik, Lüterci ve Kalvenciler için belli oranda din ve ibadet özgürlüğü tanındığını, ama aynı zamanda prensliklerin değişmeyen bir resmi dini olduğunu ve eski düzenin bu konuda da devam ettirilmek istendiğini göstermektedir.⁷³

b) Antlaşmaların tarafları

Dönemin siyasal oyuncularını, yukarıdan aşağıya doğru bir merdivene yerleştirilebilen çeşitli rütbelere sahip oluşturmaktaydı. Merdivenin en başında Alman prensliklerinden oluşan bir siyasal topluluk niteliğindeki Kutsal Roma İmparatoru yer almaktaydı. Kutsal Roma İmparatoru'ndan sonra "En Hıristiyan Kral" olan Fransa Kralı gelmekteydi. Onları feodal toplumun dokusunu oluşturan ve şövalyeden başlayıp kont, marki, prens, dük ve kral gibi her biri çeşitli yönetim alanları üzerinde kişiliklerinde toplanmış bir yığın yetkiyi ifade eden unvanlar taşıyan bölgesel hükümdarlar takip ediyordu. Genel kural olarak verasetle görev gelen monarklar, seçilmişlerin üstünde ve cumhuriyetler de monarşilerin altında yer almaktaydı. Kraliyetten olmayan aristokratlar ve özgür şehirler ise bu merdivenin en alt basamağında yer alıyordu⁷⁴.

Bu yapının doğal sonucu olarak mülkiyetle ilişkilendirilen siyasal iktidar, ahalinin çobanı olarak görülen hükümdardan bağımsız soyut bir kişiliğe sahip değildi. Devletten değil dükalıktan, prenslikten, taçtan ya da kraliyetten söz ediliyor, yaşanan yükseliş ve düşüşler şahıslarla irtibatlandırılıyordu.⁷⁵ Yine bu yapının bir uzantısı olarak Orta Çağ'ın sonlarında hükümdarların idari, mali, askeri, hukuki ve dini yetkileri sınırları belli bir toprak parçasında toplanmamış-

⁷² KRASNER, Stephen D.: *Power, the State, and Sovereignty*, s. 21; LEE, Stephen J.: s. 91 vd; MILTON, Patrick/AXWORTHY, Michael/SIMMS, Brendan: s.73-74.

⁷³ ASCH, Ronald G.: "Estates and Princes after 1648: The Consequences of the Thirty Years War", *German History*, V. 6, No. 2, 1988, s.124; TESCHKE, Benno: s.345.

⁷⁴ TESCHKE, Benno: s.322.

⁷⁵ KOÇDEMİR, Ömer: *Milli Devlet ve Küreselleşme: Anlamı Değişen Sınırlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s.101, 102. Machiavelli'nin "Prens" isimli eserinin Birinci Bölümünün son cümlesi bu anlayışı yansıtan önemli bir örnektir: "Bu yolla ele geçirilen devletler, ya bir prensin yönetimi altında yaşamaya ya özgür olmaya alışkındırlar ve kişi bunları ya başkalarının silahlarıyla ya kendi silahlarıyla ya talihin sayesinde ya yeteneğiyle (o per fortuna o per virtù) ele geçirir." Bkz. MACHIAVELLİ, Niccolò: *Prens*, Çeviren: Kemal Atakay, Can Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012 s.39.

tı. Yetki alanlarının birbiriyle kesiştiği bu dönemde bir toprak parçası ekonomik olarak birine, siyasi olarak başka birine ait olabiliyordu.⁷⁶

Peki, Westphalia Barış antlaşmaları ile bu düzen değiştirilmek istenmiş miydi? Tek başına, Münster ve Osnabrück Antlaşmalarının *Giriş* bölümlerinde yer alan ana imza koyucuların, modern olmayan nitelikleri ile takdim edilmesi bile böyle bir niyetin olmadığını, önceki yönetim anlayışının onaylandığını ve devam ettirilmek istendiği göstermektedir.

“... seçilmiş Roma İmparatoru, Almanya, Macaristan, Bohemya, Dalmaçya, Hırvatistan, Slovenya Kralı, Avusturya Arşidükü, Burgundy, Brabant, Styria, Carinthia, Carniola Dükü, Moravia Markisi, Lüksemburg, Aşağı ve Yukarı Silesia, Württemberg ve Teck Dükü, Suabia Prensi, Hapsburg, Tirol, Kyburg ve Goritia Kontu, Kutsal Roma İmparatorluğu, Burgovia, Yukarı ve Aşağı Lusace Markisi, Sclovania Markiliği, Port Noan ve Salines Markiliği Lordu yüce ve kudretli Prens ve Lord III. Ferdinand ve müttefikleri bir tarafta, Fransa ve Navarre'nin Hristiyan Kralı yüce ve kudretli XIV. Louis ve müttefikleri diğer tarafta...”⁷⁷

Bu unvan listesi, süresi sınırlı bir onur ve temsil algılamasının bulgularından ziyade, söz konusu hükümdarların yönetim alanları üzerinde kişiliklerinde toplanmış birbiriyle kesişen bir yığın yetkinin varlığını ve bunların barış antlaşmaları ile onaylandığını göstermektedir. Bu yönüyle antlaşmalar devletler arasında değil, kendi yönetim alanlarının malikleri olan bireyler ve bireylerin birleşimleri arasında imzalanmıştır.⁷⁸ Oysa modern devleti kendinden önceki yapılardan ayıran yanı siyasal iktidar ile mülkiyet arasındaki bağın kesilmesi, siyasal iktidarın onu kullananlardan bağımsız bir kişilik kazanarak soyut bir varlık olarak ortaya çıkması ve egemenliğin göstergesi olan yetkilerin sınırları belli bir toprak parçası üzerinde kullanılmasıdır.⁷⁹ Bu açıdan bakıldığında ne Westphalia Barış antlaşmalarına imza koyanların herhangi biri bir modern dev-

⁷⁶ KOÇDEMİR, Ömer: s.101.

⁷⁷ Bkz. IPM, Giriş.

⁷⁸ TESCHKE, Benno: s.342.

⁷⁹ KOÇDEMİR, Ömer: s.101, 102; ANAYURT, Ömer: Anayasa Hukuku Genel Kısım, Güncellenmiş 2. Baskı, Seçkin, Ankara, 2019, s.215, 241, 242.

letin başıydı ne de antlaşmalara taraf herhangi bir yönetim yapısı Westphalia Barışı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.⁸⁰

c) Antlaşmalara yansıyan egemenlik anlayışı

Robert Redslob, 1923 yılında kaleme aldığı “Histoire des Grands Principes du Droit des Gens” isimli eserinde Westphalia Barışı'nı “eski dünyadan yeni dünyaya açılan görkemli bir kapı” olarak nitelendirmiştir.⁸¹ Westphalia Barışı'nın 300. yılında konuya ilişkin önemli bir makale yazan Leo Gross da yeni düzeni tarif ederken Redslob'un bu ifadesini kullanmıştır:⁸²

“Westphalia Barışı iyi ya da kötü bir dönemi kapatan ve yenisini açan bir dönüm noktasıdır. O, ‘eski dünya’dan ‘yeni dünya’ya açılan görkemli bir kapıyı temsil eder. Eski dünya, bize söylendiği gibi, Papa ve İmparator tarafından temsil edilen ruhani ve dünyevi iktidarın uyum içinde hareket ederek yönettiği bir dünyadaki Hıristiyan toplum (Christian Commonwealth) ideali üzerine kurulmuştu. Söz konusu Orta Çağ dünyası bir tarafta İmparatorun, öteki tarafta diğer siyasi aktörlerin bulunduğu hiyerarşik bir ilişkiler ağı olarak karakterize edilmekteydi... Westphalia Barışı, dini anlamda, Papalığın uluslararası otoritesinin göz ardı edildiğinin, siyasi anlamda ise, toplumdaki hiyerarşik yapı fikrinin çöktüğünün ve kendi toprakları üzerinde egemen, birbirine eşit ve herhangi bir dış dünyevi otoriteden bağımsız, çok sayıda devletin bir arada bulunduğu yeni bir sisteme geçildiğini göstermektedir...”⁸³

Bahsedilen görkemli kapıyla girilen yeni dünyada, daha sonra modern devlet olarak nitelendirilecek olan, her biri kendi toprakları üzerinde egemen, belirli kurallara göre hareket eden, birbirine eşit, çok sayıda devletin oluşturduğu bir uluslararası sistemin söz konusu olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁴ Söz konusu

⁸⁰ TESCHKE, Benno: s.342.

⁸¹ REDSLOB, Robert. Histoire Des Grands Principes Du Droit Des Gens Depuis L'Antiquité Jusqu'à La Veille De La Grande Guerre, Librairie Arthur Rousseau: Rousseau & cie, éditeurs, Paris, 1923, s.223

⁸² GROSS, Leo: s.28.

⁸³ GROSS, Leo: s.28-29.

⁸⁴ SHEEHAN, Michael: The Balance of Power: History&Theory, Routledge, London, 1996, s.38; SPRUYT, Hendrik: The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change, Princeton University Press, New Jersey, 1994, s. 27; PARKINSON, F.: The Philo-

barışa bu anlamı yükleyenlerin ve onu yeni bir dönemin başlangıcı olarak görenlerin dayanaklarından biri, modern devletin ayırt edici özellikleri arasında sayılan yasa yapma, vergi toplama, askere alma, savaş açma, ittifak kurma gibi yetki ve ayrıcalıkların Westphalia ile güvence altına alınmasıdır.⁸⁵ Ancak modernite savı yandaşlarının, savlarını ispatlamak üzere ileri sürdüğü bu yetki ve ayrıcalıklar Westphalia öncesinde de söz konusu siyasal yapılar tarafından kullanılmaktaydı ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yerleşik uygulamalarıyla uyumluydu.⁸⁶ Ayrıca Avrupa'nın ve dünyanın birçok yerinde bu yetki ve ayrıcalıklar egemen ve egemenliğin ayırt edici özellikleri olarak bilinmekteydi. Nitekim Westphalia Barışı'ndan yaklaşık 270 yıl önce İbn Haldun'un "Mukaddime" isimli eserinde "hükümdarlığın" ayırt edici özellikleri arasında saydığı bu yetki ve ayrıcalıklar⁸⁷, yine Westphalia'dan 72 sene önce Jean Bodin tarafından "Devletin Altı Kitabı" adlı eserde, "egemenliğin kapsamı" belirtilirken sıralanmıştı.⁸⁸ Bununla birlikte, Westphalia'nın birçok siyasal aktörü tarafından çok eskiden beri kullanılan bu yetki ve ayrıcalıkların söz konusu barışla onaylandığı ve açıklığa kavuşturulduğu söylenebilir. Ancak bu onay modern devlet anlayışıyla örtüşmeyen bir nitelik arz ediyordu. Nitekim bir taraftan antlaşmalarda yer alan bazı maddelerle bu yetki ve ayrıcalıklar güvence altına alınırken, diğer taraftan yine aynı antlaşmalarda yer alan başka maddelerle önemli biçimde sınırlandırılıyordu.⁸⁹ Özellikle, aynı hükme yer veren Osnabrück Antlaşması'nın VIII/2. maddesi ve Münster Antlaşmasınının 63. paragrafı bu yetkilerin

sophy of International Relations: A Study in the History of Thought, Sage Publication, 1977, Beverly Hills, s.33; CHRISTENSON, Gordon A., s.737; UYGUN, Oktay: s.581; GROSS, Leo: s.20, 28-29; WILSON, Peter H.: "The Causes of the Thirty Years War 1618-48", s.554; SANDER, Oral: s. 100, 101.

⁸⁵ İPM § 63; İPO VIII/II.

⁸⁶ Bkz. OSANDER, Andreas: The States System of Europe, 1640-1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability, Clarendon Press, Oxford, 1994, s.47; TESCHKE, Benno: s.346, 347.

⁸⁷ "Her asabiyet devlet ve hükümdarlık değildir. Gerçekte devlet ve hükümdarlığa sahip olan asabiyet, halka hakim olup onları kendilerine boyun eğdiren, vergileri toplayan, ordu ve elçiler gönderen, sınırları koruyan ve kendisinin üzerinde boyun eğeceği başka bir güç olmayandır" İBN HALDUN: Mukaddime, I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Arslan T , İlgü Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s.401.

⁸⁸ Bkz. BODIN, Jean: The Six Bookes of A Commonweale, A Facsimile Reprint of the English Translation of 1606, Corrected and Supplemented in the Light of a New Comparison with the French and Latin Texts, Edited by Kenneth Douglas McRae, London, 1606, s. 153 vd.; KAPANİ, Münci: Politika Bilimine Giriş, 13. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s. 58; GÖZLER, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C I, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Bası, Bursa, 2011, s.435; ANAYURT: s. 238.

⁸⁹ TESCHKE, Benno: s.346, 347.

hiçbirinin İmparatora ve İmparatorluğa karşı kullanılamayacağını ifade etmesi bu konuda çok önemli bir sınır oluşturmaktaydı.⁹⁰ Pratikte bu hükümlerin çiğnenmesi ise Westphalia ile modern devletler düzeninin kurulduğuna değil, toplumsal ve siyasal süreçlere işaret ediyordu.⁹¹

Yukarıda bahsi geçen sınırlamalar eski dünyanın çok katmanlı, düalist yönetim anlayışını yansıtan⁹² ve Antlaşma metinlerinde “landeshoheit” kavramı ile ifade edilen⁹³ yapıyla uyum içerisindeydi. Bazı yönleriyle egemenliğe yaklaşılsa da egemenlikten farklı bir kavram olan landeshoheit “bölgesel üstünlük (superioritas territorialis)” anlamına gelmekteydi.⁹⁴ Nitekim biri iç diğeri dış olmak üzere iki yüzü olan bu yetki, bir yüzüyle egemenliğe yaklaşırken, diğer yüzüyle ondan uzaklaşmaktaydı. Landeshoheit iç yüzüyle, sahibine uyrukları ve bölgesi üzerinde doğrudan yönetici olabilme, dış yüzüyle ise sadece “bazı meselelerde” İmparatorluk otoritesinden bağımsız hareket edebilme olanağı vermekteydi. Bu yönüyle Westphalia Barışı ile tasdiklenmiş olan söz konusu otorite, yöneticiye istediği her şeyi yapma yetkisi değil, bazı şeyleri yapma izni ve bazı şeyleri yapma mecburiyeti veriyordu.⁹⁵ Bu ise egemenlik alanına giren her konuda, bir dış müdahale olmaksızın, en üstün ve sınırsız güce sahip olma şeklinde tanımlanan modern devletin egemenlik anlayışından⁹⁶ henüz uzak bir noktaydı.⁹⁷

⁹⁰ Bkz. İPM § 63; İPO, VIII/2.

⁹¹ TESCHKE, Benno: s.347.

⁹² POGGI, Gianfranco: Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s.64 vd.

⁹³ Bkz. İPO, V/30, VIII/1, XIV/1; İPM, § 70, 72, 74, 78, 80, 85.

⁹⁴ ELDEN, Stuart: The Birth of Territory, The University of Chicago Press, Chicago, 2013, s.286; DUHAMELLE, Christophe: “Les Noblesses Du Saint-Empire Du Milieu Du XVIIe Au Milieu Du XVIIIe Siècle”, *Revue D'histoire Moderne Et Contemporaine* (1954-), Vol. 46, No. 1, 1999, s.149; BÉLY, Lucien: “Westphalie, Pyrénées, Utrecht : trois traités pour redessiner l'Europe”, dans Oscar Jané (dir.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI : un model en construcció ?*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2010, s.16; FULBROOK, Mary: s.62.

⁹⁵ WALKER, Mack: Johann Jakob Moser and the Holy Roman Empire of the German Nation, UNC Press, Carolina, 1981, § 29; WILSON, Peter H.: War, State and Society in Württemberg, 1677-1793, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s.11.

⁹⁶ OKANDAN, Recai Galip: Umumi Amme Hukuku, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966, s.780; SAYGILI, Abdurrahman: Kutsal Canavar Devlet, 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2018, s.143, 147-150.

⁹⁷ WILSON, Peter H.: War, State and Society in Württemberg, 1677- 1793, s. 11; TATAR, Dilara Buket: Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradig-

Tarihsel koşulların, Westphalia Barışının uluslararası hukukun ve uluslararası ilişkilerin oluşmasındaki temel dayanak olduğu yönündeki geleneksel görüşü de bütünüyle desteklemediği görülmektedir⁹⁸. Westphalia sonrası, Orta Çağ'ın iki ulus-üstü kurumundan biri olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak yüz elli yıl daha ayakta kalması bu ilişkinin eskisinden farklı ve zayıf olsa da devam ettiğini göstermektedir.⁹⁹ Aynı coğrafyada hem İmparatorluğun, hem prensliklerin, hem de eski etkinliklerini kaybetmeler de "estate"lerin¹⁰⁰ varlığını sürdürmesi gerçeği karşısında prensliklerin, Westphalia sonrasında egemen devletlerin eşitliği prensibine uygun sülhler olarak ortaya çıktığını iddia etmek gerçekçi değildir. Böyle bir iddia aynı anda çok sayıda yönetimin "egemen" olduğu anlamına gelir ki bu da bazılarının ötekilerden daha az egemen olduğunu gösterir.¹⁰¹

Son olarak yukarıda ifade edildiği üzere Münster ve Osnabrück antlaşmaları devletler arasında değil feodal toplumun uzantısı olan uzun unvanlı yöneticiler arasında imza edilmiştir. Bunun doğal sonucu olarak kentler, piskoposluklar, manastırlar, lordluklar, limanlar ve çeşitli mülkler üzerinde kurulan "ayrıştırılmış egemenlik alanları üzerindeki hakimiyet hakları" kümeleri ortaya çıkmıştır. Feodal dönemin özelliklerini yansıtan bu durum "idari yönden yeknesak bir coğrafi uzamda" kendini gösteren modern devletin egemenlik anlayışı ile hiç de uyumlu değildir.¹⁰² Bremen ile Verden başpiskoposluklarının, Wismar'ın, Pomeranya Dukalığının batı bölümünün İmparatorluk tımarı olarak İsveç'e bırakılması¹⁰³ ve böylece İsveç tahtının İmparatorluğun bir vassalı olması, aynı şekilde İsveç krallarına İmparatorluk Meclisinde Bremen Dükü ola-

ma Ekseninde Bir Değerlendirme, AHBVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s.53.

⁹⁸ EIDE, Asbjørn: "National Sovereignty and International Efforts to Realize Human Rights", [içinde (s. 3-30), Human Rights in Perspective: A Global Assessment, Ed. Asbjørn Eide, Bernt Hagtvet, Blackwell Publishers, Oxford, 1992, s.13.]

⁹⁹ KRASNER, Stephen D.: "Westphalia and All That", s.236, 247, 251.

¹⁰⁰ Almanca "stand" ile aynı anlama gelen "estate" terimi, belirli bir tür tabakalaşmayı ifade eder. "Estate" dendiğinde aynı statüye sahip bir grup insan kastedilir. "Estate"ler daha çok kendi üyelerinin hak ve sorumluluklarına ilişkin kurallar oluşturabilmek, bu kuralları yürürlüğe koyabilmek ve kendilerine tanınan ayrıcalıklara müdahale edilmesini önlemek amacıyla güç kazanma çabasındaydı. Döneme ve bölgeye özgün bir yönetim sistemi olan "Ständestaat"da, "Estates" ya da "Stände" denen ve hükümdar ile işbirliği yapmak amacıyla oluşmuş kurumlar bulunmaktaydı. POGGI, Gianfranco: s.60, 61.

¹⁰¹ TESCHKE, Benno: s 322.

¹⁰² TESCHKE, Benno: s.342-343

¹⁰³ IPO, 10/7.

rak oy kullanma hakkı tanınması¹⁰⁴, Metz Toul, Verdun piskoposluklarının, Ren boyundaki Breisach kalesinin ve Alsas'ın Fransa'ya bırakılması¹⁰⁵ bu konuda verilebilecek birçok örnekten sadece birkaçıdır. Antlaşmalar tek başına bu yönüyle bile uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin, eşit egemen devletler değil, kendi topraklarının ve yönetim alanlarının sahibi olan yöneticiler olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶

SONUÇ

Görüldüğü üzere Westphalia Barışı modern devletin ortaya çıkışı ve egemen devletlerin eşitliğine dayanan yeni bir uluslararası düzen kuruluşu bakımından geçmişten net bir kopuşu ifade etmemektedir. 1648'den sonra modern anlamda egemen devlet olmanın unsurları uzun yıllar boyunca gelişimini sürdürmüştür. Bu durum Westphalia'nın modern devletler sistemin "ex nihilo"¹⁰⁷ yaratıcısı olmadığını göstermektedir¹⁰⁸. Nitekim Avrupa'nın hiçbir bölgesinde Orta Çağ kurumları aniden modern kurumlara dönüşmemiştir. Feodal kurumların ortadan kalkması, Westphalia'dan çok, uluslararası ticaret ve askeri teknolojide yaşanan gelişmeler ve bu ticareti güvence altına alma çabasıyla ilgilidir.¹⁰⁹ Bununla birlikte özellikle Avrupa için Westphalia'nın eski dünyadan yeni dünyaya geçişte "bir kırılma noktası" olduğu söylenebilir. Ancak bu kırılmanın merkezinde egemenliğe ve uluslararası ilişkilere dair yeni bir düzen meydana getirmesi değil; eski dünyanın "Respublica Christiana" idealini büyük oranda sona erdirmesi¹¹⁰ yer almaktadır.

Latince "res publica" ve "Christiana" sözcüklerinin birleşiminden oluşan Respublica Christiana ibaresi, Orta Çağ'da, ruhani iktidarı temsil eden Papa ile dünyevi iktidarı temsil eden İmparatorun birlik ve uyum içinde hareket ederek Hristiyanların oluşturduğu toplumu koruma ve yönetme idealini ifade et-

¹⁰⁴ IPO, 10/9.

¹⁰⁵ IPM, § 70.

¹⁰⁶ TESCHKE, Benno: s.341-342.

¹⁰⁷ *Yoktan var etmek*

¹⁰⁸ PHILPOTT, Daniel: *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton Studies in International History and Politics, Princeton University Press, Princeton N.J., 2001.s.77.

¹⁰⁹ KRASNER, Stephen D.: "Westphalia and All That", s. 246.

¹¹⁰ KRASNER, Stephen D.: *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, New Jersey, 1999, s. 82; EIDE, Asbjørn: s.8.

mekteydi.¹¹¹ İnanç birliğine ve İmparatorluk geçmişine dayanan bu ideali¹¹² korumak Papanın, İmparatorun, kralların, baronların, piskoposların, rahiplerin ve her Hıristiyanın kutsal görevi olarak görülmekteydi.¹¹³ Söz konusu dini amaç refah, özgürlük, düzen, adalet ve hatta barış gibi tüm diğer amaçların üzerinde yer almaktaydı.¹¹⁴

Hiçbir zaman tam anlamıyla pratiğe geçirilemeyen *Respublica Christiana*'ya en büyük darbe Protestan Reformu ile vurulmuştu. Söz konusu idealin devletler üzerinde oluşturduğu baskı, Protestanlığın din-devlet ilişkilerine bakışı ile kırılmaya başlamıştı. İngiltere Kralı VIII. Henry, Catherine'den boşanırken ve 1634 yılında "Act of Supremacy"i onaylayıp kendisini kilisenin başı ilan ederken sadece Papanın yaptırımına meydan okumamış, aynı zamanda *Respublica Christiana*'yı da reddetmişti. Yine aynı sürecin bir uzantısı olarak Fransa'da yaşanan din savaşlarından canını zor kurtaran Bodin de Devletin Altı Kitabı isimli eserinde egemenlik kavramını sistematik şekilde ele alırken, *Respublica Christiana* idealini görmezden gelmişti.¹¹⁵ Nihayet Teschke'nin ifadesiyle din saatini 1624'e, din ve devlet arasındaki ilişkileri ise 1555'e geri alarak sınırlar içerisindeki mezhep statüsünü yeniden inşa eden Westphalia Barışı ile bu idealin sonra erdiği tescil edilmişti¹¹⁶.

Westphalia Barışı ile *Respublica Christiana* ideali, yerini "pax Christiana" idealine bırakmıştır. Bunun en açık göstergesi, her iki antlaşmanın 1. maddesinde yer alan "Hıristiyan ve evrensel bir barış" ifadesidir.¹¹⁷ Ancak en büyük iki muharip olan Fransa ve İspanya'nın on bir yıl boyunca savaşmaya devam etmiş olması, barış yapan devletlerin birçoğunun, Westphalia Barışı süre-

¹¹¹ JACKSON, Robert: *Classical and Modern Thought on International Relations: From Anarchy to Cosmopolis*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s.80; D'ENTRÈVES, Alessandro Passerin: "La Notion de l'État", [içinde (s. 193-211), *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Başak Baysal/Alişan Çapan, Dost, Ankara, 2000, s. 194].

¹¹² BRANCOURT, Jean-Pierre: "Estat'lardan Devlete: Bir Sözcüğün Evrimi", [içinde (s. 177-190), *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Beki Haleva/Pınar Güzelyürek, Dost, Ankara, 2000, s. 177].

¹¹³ JACKSON, Robert: s. 80.

¹¹⁴ JACKSON, Robert: *Sovereignty: The Evolution of an Idea*, Polity Press, Cambridge, 2007, s.34.

¹¹⁵ JACKSON, Robert: *Classical and Modern Thought on International Relations: From Anarchy to Cosmopolis*, s. 81.

¹¹⁶ TESCHKE, Benno: s. 346.

¹¹⁷ IPO, m. 1; IPM, § 1.

cinin tamamlanmasından kısa süre sonra ortaya çıkan bir başka büyük savaşa girişmiş olması¹¹⁸, “Dokuz Yıl Savaşları” olarak bilinen, Katolik Koalisyon ile XIV. Louis’in emellerine karşı çıkan Protestan devletler arasında yaşanan savaş ve 1697’de sona eren Dokuz Yıl Savaşları’nı takip eden, Avrupa’nın neredeyse her yerinde karşımıza çıkan “Veraset Savaşları” ve diğer kıtalara yönelik sömürgecilik gibi yeni çatışmalar¹¹⁹ bu idealin de esasında başarıya ulaşmadığını ortaya koymaktadır.¹²⁰

KAYNAKÇA

1. Kitap, Tez ve Makaleler

ALCOCK, Antony: *A Short History of Europe, From the Greeks and Romans to the Present Day, Revised and Updated Edition*, Palgrave Macmillan, New York, 2002.

ANAYURT, Ömer: *Anayasa Hukuku Genel Kısım, Güncellenmiş 2. Baskı*, Seçkin, Ankara, 2019.

ASCH, Ronald G.: “Estates and Princes after 1648: The Consequences of the Thirty Years War”, *German History*, Vol. 6, No. 2, 1988, s. 113-132.

BAINTON, Ronald H.: *Here I Stand: A Life of Martin Luther*, Hendrickson, Massachusetts, 1950.

BÉLY, Lucien: « Westphalie, Pyrénées, Utrecht : trois traités pour redessiner l’Europe », dans Òscar Jané (dir.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l’Europa del segle XXI : un model en construcció ?*, Barcelona, Museu d’Història de Catalunya, 2010, s. 13-16.

¹¹⁸ CROXTON, Derek: *Westphalia: The Last Christian Peace*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s.3.

¹¹⁹ MOITA, Luis: s.23.

¹²⁰ Bkz. CHILDS, John: *The Nine Years' War and the British Army, 1688-1697: The Operations in the Low Countries*, Manchester University Press, Manchester, 1991, s. 5. 1914 öncesinde Avrupa’da yaklaşık olarak yüz yıl süren savaşız bir dönemin yaşanması ise, Westphalia Barışı ile pax Christiana’nın hayata geçirilmiş olmasıyla değil, burjuvazinin çıkarları doğrultusunda çatışma alanlarının Avrupa’dan, dünyanın sömürgeleştirilen yeni bölgelerine kaymasıyla ilişkilidir. POGGI, Gianfranco: s.112.

BIRELEY, Robert: *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

BODIN, Jean: *The Six Bookes of A Commonweale*, A Facsimile Reprint of the English Translation of 1606, Corrected and Supplemented in the Light of a New Comparison with the French and Latin Texts, Edited by Kenneth Douglas McRae, London, 1606.

BONNEY, Richard: *The Thirty Years' War 1618-1648*, Osprey, Oxford, 2002.

BOWDEN, John. & RICHARDSON, Alan (Ed.): *The Westminster Dictionary of Christian Theology*, Westminster Press, Philadelphia, 1983.

BRANCOURT, Jean-Pierre: "Estat'lardan Devlete: Bir Sözcüğün Evrimi", [içinde (s. 177-190), *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Beki Haleva/Pınar Güzelyürek, Dost, Ankara, 2000.

CHILDS, John: *The Nine Years' War and the British Army, 1688-1697: The Operations in the Low Countries*, Manchester University Press, Manchester, 1991.

CHRISTENSON, Gordon A.: "Liberty of the Exercise of Religion in the Peace of Westphalia", *Transnational Law & Contemporary Problems*, Vol. 21, Winter 2013, s. 721-761.

COWANS, Jon (Ed.): *Early Modern Spain: A Documentary History*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2003.

CROXTON, Derek: *Westphalia: The Last Christian Peace*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.

D'ENTRÈVES, Alessandro Passerin: "La Notion de l'Etat", [içinde (s. 193-211), *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Başak Baysal/Alişan Çapan, Dost, Ankara, 2000.

DUHAMELLE, Christophe: "Les Noblesses Du Saint-Empire Du Milieu Du XVIe Au Milieu Du XVIIIe Siècle", *Revue D'histoire Moderne Et Contemporaine* (1954-), Vol. 46, No. 1, 1999, s. 146-170.

EIDE, Asbjørn: “National Sovereignty and International Efforts to Realize Human Rights”, [içinde (s. 3-30), *Human Rights in Perspective: A Global Assessment*, Ed. Asbjørn Eide, Bernt Hagtvet, Blackwell Publishers, Oxford, 1992, s.13.]

ELDEN, Stuart: *The Birth of Territory*, The University of Chicago Press, Chicago, 2013.

ELIADE, Mircea: *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. III, Muhammed'den Reform Çağına, Çev. Ali Berktaş, Üçüncü Baskı, Kabalcı, İstanbul, 2013.

ERASMUS, Desiderius/LUTHER, Martin: *Discourse on Free Will*, Translated and Edited by Ernst F. Winter, Bloomsbury, London, 2013.

ESTEP, William R.: *Renaissance and Reformation*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1986.

FORELL, George Wolfgang: *The Protestant Fair*, Fortress Press, Philadelphia, 1975.

FORSTER, Greg: *The Contested Public Square: The Crisis of Christianity and Politics*, IVP Academic, Illinois, 2008.

FULBROOK, Mary: *A Concise History of Germany*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

GAGLIARDO, John G.: *Germany under the Old Regime 1600-1790*, Routledge, New York, 2013.

GANTET, Claire. « L'institutionnalisation d'une négociation. La ritualisation de la paix de Westphalie (1648) », *Hypothèses*, Vol. 4, No. 1, 2001, s. 181-187.

GONZÁLEZ, Justo L.: *A History of Christian Thought: From the Protestant Reformation to the Twentieth Century*, Volume:III, Revised Edition, Abingdon Press, Nashville, 1987.

GOPIN, Mark: *Between Eden and Armageddon: The Future of World Religions, Violence, and Peacemaking*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

GÖZLER, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C I, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Bası, Bursa, 2011.

GROSS, Leo: “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *The American Journal of International Law*, Vol. 42, No. 1, (Jan., 1948), s. 20-41.

GUTHRIE, William P.: The Later Thirty Years War: From the Battle Wittstock to the Treaty of Westphalia, Greenwood Press, Westport, 2003.

HARMAN, Chris: Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, 5. Basım, İstanbul, 2016.

HILLERBRAND, Hans J.: A New History of Christianity, Abingdon Press, Nashville, 2012.

İBN HALDUN: Mukaddime, I. Cilt, Yayıma Hazırlayan: Arslan T , İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2015.

JACKSON, Robert: Classical and Modern Thought on International Relations: From Anarchy to Cosmopolis, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

JACKSON, Robert: Sovereignty: The Evolution of an Idea, Polity Press, Cambridge, 2007.

JESSEN, Hans: Der Dreißigjährige Krieg in Augenzeugenberichten, K. Rauch, Düsseldorf, 1963.

JOHNSON, James Turner: Holy War Idea in Western and Islamic Traditions, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2002.

KAPANİ, Münci: Politika Bilimine Giriş, 13. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

KOÇDEMİR, Ömer: Milli Devlet ve Küreselleşme: Anlamı Değişen Sınırlar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

KONNERT, Mark: Early Modern Europe: The Ages of Religious War, 1559-1715, University of Toronto Press, Toronto, 2008.

KRASNER, Stephen D.: “Westphalia and All That”, [içinde (s. 235-264), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*, edited by Judith Goldstein and Robert O. Keohane, Cornell University Press, Ithaca, 1993.]

KRASNER, Stephen D.: *Power, the State, and Sovereignty*, Routledge, Oxon, 2009.

KRASNER, Stephen D.: *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.

KÜÇÜK, Abdurrahman/TÜMER, Günay/KÜÇÜK, Mehmet Alparslan: *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

LEE, Stephen J.: *Aspects of European History 1494-1789*, Routledge, London, 1992.

LINDER, Robert Dean: *The Reformation Era*, Greenwood Press, Westport, 2008.

LUTHER, Martin: *The Ninety-Five Theses and Three Primary Works*, Edited by Henry Wace-C. A. Buchheim, Lutheran Publication Society, Philadelphia, 1885.

MACHIAVELLİ, Niccolò: *Prens*, Çeviren: Kemal Atakay, Can Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012.

MILTON, Patrick/AXWORTHY, Michael/SIMMS, Brendan: *Towards A Westphalia for the Middle East*, Oxford University Press, Oxford, 2018.

MOITA, Luis: “A Critical Review on the Consensus Around the ‘Westphalian System’”, *JANUS.NET e-journal of International Relations*, Vol. 3, No. 2, fall 2012, s. 17-42.

NEXON, Daniel H.: *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, And International Change*, Princeton University Press, New Jersey, 2009.

NOWAK, Manfred: *Introduction to the International Human Rights Regime*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2003.

OKANDAN, Recai Galip: Umumi Amme Hukuku, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966.

OSIANDER, Andreas: "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, Vol. 55, No. 2, s. 251-287.

OSIANDER, Andreas: The States System of Europe, 1640-1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability, Clarendon Press, Oxford, 1994.

OWEN IV, John, M.: The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States, and Regime Change, 1510-2010, Princeton University Press, New Jersey, 2010.

ÖKTEM, Akif Emre: Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü, Liberte, Ankara, 2002.

PARKINSON, F.: The Philosophy of International Relations: A Study in the History of Thought, Sage Publication, Beverly Hills, 1977.

PHILPOTT, Daniel: Revolutions in Sovereignty : How Ideas Shaped Modern International Relations, Princeton Studies in International History and Politics, Princeton University Press, Princeton N.J., 2001.

POGGI, Gianfranco: Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012.

REDSLOB, Robert. Histoire Des Grands Principes Du Droit Des Gens Depuis L'Antiquité Jusqu'à La Veille De La Grande Guerre, Librairie Arthur Rousseau: Rousseau & cie, éditeurs, Paris, 1923.

RYAN, E. A.: "Catholics and the Peace of Westphalia", *Theological Studies*, Vol. 9, No:4, 1948, s. 590-599.

SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği, 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

SANDER, Oral: Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

SAYGILI, Abdurrahman: Kutsal Canavar Devlet, 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2018.

SHAH, Timothy Samuel/PHILPOTT, Daniel: “The Fall and Rise of Religion in International Relations: History and Theory”, [içinde (s. 24-59), Religion and International Relations Theory, Edited by Jack Snyder, Columbia University Press, New York, 2011.]

SHEEHAN, Michael: The Balance of Power: History & Theory, Routledge, London, 1996.

SPRUYT, Hendrik: The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change, Princeton University Press, New Jersey, 1994.

STEFFEN, Lloyd: Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence, Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth, 2007.

TANİLLİ, Server: Uygarlık Tarihi, 29. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2013.

TANNENBAUM, Donald G./SCHULTZ, David: Siyasi Düşünceler Tarihi, Çev.Fatih Demirci, 7. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2011.

TATAR, Dilara Buket: Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradigma Ekseninde Bir Değerlendirme, AHBVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

TESCHKE, Benno: 1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu, Çev. Bülent Şimşek, 1. Baskı, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

THIO, Li-ann: Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century, Martinus Nijhoff, Leiden, 2005.

UYGUN, Oktay: Devlet Teorisi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.

WALKER, Mack: Johann Jakob Moser and the Holy Roman Empire of the German Nation, UNC Press, Carolina, 1981.

WELCH, Ellen R.: A Theater of Diplomacy: International Relations and the Performing Arts in Early Modern France, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2017.

WILSON, Peter H. "The Causes of the Thirty Years War 1618-48", *The English Historical Review*, Vol. 123, No. 502, 2008, s. 554-586.

WILSON, Peter H.: The Thirty Years War: A Sourcebook, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.

WILSON, Peter H.: War, State and Society in Württemberg, 1677-1793, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

YILDIZ, Yusuf: Osmanlı-Habsburg İlişkileri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

2. İnternet Kaynakları

(<http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/>, Erişim 19.02.2020)

(<https://incil.info/kitap/rev/16>, Erişim 11.03.2020)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdi>, Erişim 11.03.2020)

(<https://incil.info/arama/Yuhanna+10>, Erişim 12.03.2020)

(<https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=869&mc=1&sc=831>, Erişim 11.03.2020)

(http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/o_1732en-treatys.pdf, Erişim:19.02.2020)

(http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/m_1710en-treatys.pdf, Erişim:19.02.2019)